

Милош СТАРОВЛАХ

ПРОСВЈЕТНА ПОЛИТИКА КРАЉА НИКОЛЕ

Црногорске владике су одавно осјећале потребу за оснивањем свјетовних школа. Међутим, тек посљедњем међу њима (који су имали неподијељену духовну и свјетовну власт) Петру II Петровићу Његошу успјело је да оснује прву свјетовну основну школу у границама тадашње Црне Горе. Но, то је био само почетак. У наредних тридесетак година мало је урађено на ширењу школске мреже, јер за то није било ни економских могућности, а то су ометали и чести ратови против Турака. Тако је Његошев наслједник књаз Данило морао и слова Његошеве штампарије да претопи у бојева зрна.

Тек у периоду владавине књаза, односно краља Николе долази до значајнијег просперитета у области просвјете, јер су, с једне стране, измијењене околности, а с друге и сам књаз је показао велику бригу за школовање Црногораца.

Поред повећања броја основних, отворио је и неколико средњих школа, а радио је и на оснивању високих школа, у чему, на жалост, није успио. И њега су као и његове претходнике у овом послу ометали чести ратови против Турака. Тако је на самом почетку своје владавине 1861. и 1862. године морао да води тежак рат против Турака због устанка у Херцеговини. Чак је и учитељ Цетињске основне школе (Никола Муслин) 1861. године напустио наставу и отишао, те се придружио херцеговачким устаницима. Но, послије завршетка тог рата у Црну Гору је дошао један од команданата херцеговачких устаника, Нићифор Дучић, врло искусни и познати просвјетни радник. Њега је књаз Никола поставио за управника свих основних школа, а мало затим Дучић је добио и високо свјештеничко звање – архимандрита.

Нићифор Дучић је пружио велику помоћ књазу Николи у организовању и ширењу просвјете у Црној Гори. Тако је, између осталог, на његову иницијативу основана 1863. године прва средња школа у ондашњој Црној Гори.¹ Ријеч је о Богослови-

¹ Иначе на подручју данашње Црне Горе (у приморју) су, много раније осниване средње, па чак, и више школе.

ји која је, поред свјештеника, требало да школује и учитеље, јер „главна препрека школства у Црној Гори био је недостатак својих учитеља који су за Цетињску школу позивани из Аустрије. Истина, то су били православни Срби као што су и Црногорци и то људи који су вољели Црну Гору и свој посао”, али су, ипак, због тешких услова живота на Цетињу доста брзо одлазили из ње.² На жалост, због немања финансијских средстава ова школа је после двије године престала да ради. Међутим, књаз није одустао од своје намјере да поново отвори богословију и још понеку средњу школу, па је шест година касније (18. септембра 1869), на веома свечан начин, у присуству књаза, поново отворена богословска школа. За њено отварање, поред књаза Николе, увелико је заслужна и Русија. Наиме, 1868. године књаз Никола иде у Русију да тражи помоћ ради отварања средњих школа. Његове молбе су уважене. Руски Свети синод је дао 8000 рубаља као помоћ за оснивање богословије, а руска царица је преузела бригу о издржавању будућег дјевојачког института тако што ће сваке године давати 5500 рубаља.

По повратку у Црну Гору 1869. године књаз пише Светом синоду, након што му је захвалио на помоћи којом је његова молба „увјенчана највећим успјехом у корист народа”, јер је сада у стању да свом народу „који је много пропатио за крст часни и свету вјеру и изостао из других срећних на пољу просвјетном”, запалити „свећицу душевног препорода”.³ Оснивање духовног завода „у коме би се приготовљали они који би се жељели посветити за душепопечитеље и учитеље народа”, књаз и народ су нестрпљиво и са чежњом очекивали. Да би убрзао оснивање богословије и изразио своју захвалност, књаз је одмах Светом синоду послао устројство богословије и наставни план и програм „просећи његов благослов”.⁴

Три године касније, подносећи неку врсту рапорта руском министру Горчакову о мјерама које предузима на унапређењу своје земље, књаз Никола у први план истиче своју просвјетну политику, јер је просвјета „у свакој држави први услов напретка”, па „и моју је у мојој земљи прву и највећу пажњу привукла”.⁵ Потом истиче да на Цетињу већ три године ради Богословија и да су десеторица њених ђака „свршила прописани курс с најбољим успјехом и употребљени су неки за свјештенике, а неки за учитеље у народним школама. Тако ће и у бу-

² П. А. Ровински, *Црна Гора у њојој прошлости и садашњости*, Цетиње, 1994, том IV стр. 197 и 198.

³ Никола I Петровић Његош, Захвалност руском светом Синоду за преузимање обавеза око издржавања Богословије на Цетињу, *Политички списи*, Титоград – Цетиње, 1989, стр. 60.

⁴ Исто.

⁵ Н. П. Његош, Информација министру Горчакову о мјерама на унапређивању земље, *Политички списи*... стр. 96.

дуће – наставља књаз – сваке године излазити из семинарија по толико или већи број научених младића, који ће жељи и труду моме, а потребама државе с најбољим успјехом одговорити моћи”.⁶ Затим, не без поноса, књаз истиче да је на Цетињу отворен „Институт за васпитање женске дјеце из угледних црногорских и осталих фамилија”, у коме се те године школовало 60 дјевојака из Црне Горе и три из Боке Которске. У даљем тексту поменутог писма књаз Никола обавјештава Горчакова да су отворене 42 основне школе „по цијелој држави, гдје са два, а гдје са три разреда, а двије на Цетињу и у унутрашњости, главне школе са четири разреда”. У овим школама наставу похађа преко двије хиљаде ученика, „тако ће Црна Гора сваке четврте године добијати око двије хиљаде младића који ће знати читати и писати”, што је, сматра књаз, „од велике и значајне користи за ову земљу, гдје је до сада не само народ, него и свештенство неко било неписмено.”⁷

А какво је стање просвјете у Црној Гори било прије поменутих књажевих мјера види се и из писања „Гласа Црногорца” из 1873. године: „До оне године (1870 – М. С.) сав писмени свијет једва да је бројао коју стотину, и то са малим изузетцима ограничавао се на свештена лица. Па и њихово знање какво је било? Велики дио њих ако је знао нешто читати – и то црквено-словенски – писати није знао. А када ће да се писмом бави када је у Црну Гору свјештеник уједно и ратник. Осим тога ни сам учитељ... није много више знао, но што је свога ученика учио”.⁸

Да би унаприједио рад школа, књаз Никола је „над свим својим школама” поставио инспектора, „који ће се у својим дужностима старати за што већи успјех школе”. Знао је он да треба „за сигуран успјех школе и све њене захтјеве подмирити”, зато је „стари књажевски дворца преустројен за удобно станиште г. г. професора богословских, за питомце семинарије и за класе (учионице – М. С.) богословског подучавања”. Поред тога „подигнут је прекрасан нови и за све потребе најудобнији дом за женски институт, услед чега ће моћи да се сада и број питомица знатно увећа. А то и јест моја жеља – наставља књаз – јер би то било од велике користи и за сусједне српске земље у Аустрији и Турској, а тиме и за интересе Црне Горе”. Зато се он стално залагао да се „не само у семинарију, него и у главну основну школу Цетињску прими што више младића из тих

⁶ Наредне године богословију је завршило 12 младића, Глас Црногорца, бр. 12 од 7. јуна 1873. године

⁷ Школске 1872/73 године биле су двије једногодишње, седам двогодишњих, 31 трогодишња и двије четворогодишње школе. У њима се школовало 2145 ученика и то у првом разреду 929, у другом 645, у трећем 531 и у четвртном 40 ученика. (Глас Црногорца бр. 13/1873).

⁸ Поглед на наше школе у овој години, Глас Црногорца, бр. 12/1873.

земаља... јер је јасна велика морална добит Црне Горе у оним провинцијама (мисли се на српске земље које су се налазиле под окупацијом Турске и Аустро-Угарске – М. С.), као и посебна корист оне браће наше”.⁹

У поменутом писму књаз даље каже: „Одмах послите просвјете, највише ми је лежало на срцу преустројство војске, које је, као што је познато, Вашој свјетости, с најбољим успјехом изведено”. Књаз, дакле, ставља бригу о просвјети, чак, и испред бриге о војсци.

У ослободилачким ратовима (1876-1878) Црна Гора је увелико исцрпла и оно мало економске моћи што је имала. Уз то, требало је, прије свега, отворити нове школе у ослобођеним крајевима. Све је то, без сумње, врло тешко могао да издржи скромни црногорски буџет. Из тих разлога, али и ради личних интереса, неки главари су предлагали књазу да се смањи број основних школа, јер су средства која се троше за школе, тобоже, била потребнија „за друге важније и неодложне сврхе”. Међутим, књаз им је рекао: „Не, отворићу још толико школа а нећу дати да се ниједна затвори”.¹⁰

На однос црногорског књаза према образовању свакако су утицали и људи из његовог непосредног окружења. На првој учитељској скупштини (1881), на којој су се учитељи жалили на свој положај и на однос локалних власти према њима, (локални капетани и остали чиновници, као и војне старјешине, гледају на учитеље као на своје потчињене, вријеђају их, па чак и злостављају, каткад и у присуству ученика), књаз је стао на страну власти укоривши учитеље да „они не признају власт”.¹¹ Међутим, касније, особито под снажним утицајем министра просвјете и црквених дјела Јована Павловића, промијенио је свој однос према учитељима. Одговарајући на телеграм који су му са своје скупштине 1885. године послали учитељи, књаз каже: „Са малим изузецима ја сам видио свакога од вас, како је растао, па затим у школским клупама, и ја сам, као отац, пратио ваш труд и радовао се вашим успјесима. Можете мислити како мене, у данашње вријеме, када вам је моје повјерење омогућило да на младо покољење пренесете плод ваших напора и знања које сте стекли радује што могу рачунати на вас. Јер ће те ви како би допунили наслијеђене добре особине душама црногорске дјеце усадити квалитете које захтијева дух времена. Црна Гора, ја и мој наследник захвални смо садашњем учитељском кадру, који тако савјесно гаји младе изданке наше отаџбине”.¹²

⁹ Н. П., Информација министру Горчакову... стр. 97.

¹⁰ П. А. Ровински, н. р., стр. 217.

¹¹ П. А. Ровински, н. р., стр. 234 и 235.

¹² Исто.

У доба књаза и краља Николе I Петровића школа је била чврсто срасла са средином у којој се налазила и врло је битно утицала на њено оплемењивање. То се види и из расписа који је Главно школско надзорништво послало учитељима 1887. године, у коме захтијева од учитеља да му напишу и доставе: „а) О васпитању и школској дисциплини; б) О чистоћи физичкој и колико се у томе може успјети према околностима, у којима се налази народ дотичне школе; в) Какве погрешке чини народ дотичне школе без нужде – од незнања, у погледу: станова (кућа), кутњег намјештаја, одјеће, посуђа, јела и пића и т. д. ; г) Има ли каквијех рђавијех обичаја, који га упропашћују морално или материјално, које би требало искоријенити?; д) Какав појам треба дати дјечи уопште о нашој српској народности, пошто има Срба од три вјере: православне, римокатоличке и мухамеданске?”¹³

Рад учитеља на народном просвјећивању, што се дијелом види и из цитираног текста, био је неодвојив од рада у школи. У то доба не само својим циљевима и дјелатношћу, већ и укупним својим постојањем, основна школа је, у правом значењу те ријечи, била народна. Управо, она је бринула све народне бриге, а народ се трудио да јој обезбиједи, колико је год то тада било могуће, услове за рад. Колико је тада Црногорцима било стало да имају добру школу и способног учитеља, потврђује и сљедећи примјер: „У једном мјесту главни инспектор, пошто је обавио испит у школи и по сјајном успјеху у настави закључио да је учитељ јако способан, саопшти му да ће бити премјештен у цетињску главну школу. Родитељи који су били присутни стадоше у један глас говорити: 'Не, кумимо те Богом, не узимај нам тог човјека. Иначе ћемо, кунемо ти се, сви са жалбом Господару'"¹⁴

Књаз Никола се користио сваком zgodном приликом да заинтересује Русију не само за политичка збивања у Црној Гори и око Црне Горе већ и за сва културна збивања јер од њене помоћи увелико је зависио културни напредак његове земље. Тако поводом 400-годишњице „ободске” штампарије тражи благослов руског цара за прославу овог јубилеја.¹⁵ Да би придао што већи значај отварању Дјевојачког института, који је финансиран руском помоћи, он то чини врло свечано, и то на Малу Госпоину – славу Цетињског манастира. На пр-

¹³ Закон, наредбе, упутства и др. са наставним планом и програмом за основне школе у Књажевини Црној Гори, Цетиње, 1902, стр. 67.

¹⁴ П. А. Ровински, н. р., стр. 204.

¹⁵ „Моја земља – пише црногорски књаз руском цару – свечано слави сјутра јубилеј четристогодишњице прве печатње словенске у Црној Гори. Дobar дио универзитета руских представљен је. На срцу ми је то доставити највећем Словенину и да му заиштем његове благослове на ту светковину по превасходству словенску.” (Искање благослова од руског цара поводом прославе 400-годишњице ободске штампарије, *Политички сјиси*, стр. 263.)

вим испитима на крају године – пише „Орлић” – присуствовао је „Н. Св. Књаз са митрополитом и другом господом”.¹⁶ Или, на примјер, саопштењу успјеха у поменутој школи на крају школске 1896/97. године, „присуствовала је цијела књажева породица, чланови Владе, Дипломатског кора и други угледни грађани”, као и родитељи ученика из разних крајева – Црне Горе, Турске, Србије и Аустро-Угарске.¹⁷ Поводом прославе 25-годишњице Дјевојачког института, на великој свечаности, у присуству угледних гостију и представника страних земаља, у здравици управитељици Института књаз каже: „Данас слави овај просвјетни храм двадесетпетогодишњицу свога благословеног дјеловања у мојој држави, а на пољу опште српске просвјете у цијелом Јужном Словенству, по суду зналаца, овај институт предњачи пред својом браћом, на велику корист Црне Горе и на понос Русије”. Па наставља: „То је руско срце учинило и ово чудо, те је у овијем кршима процвјетао најмириснији цвијет на Балкану”.¹⁸

Књаз је, очито, не само захвалан Русији за финансијску бригу о Институту већ је и поносан на ту школу, једину такве врсте у ширем окружењу Црне Горе.

Нема, дакле, сумње да је књаз Никола не само уважавао просвјету и брину се о њеном развоју већ се и готово до танчина разумијевао у све њене специфичности у црногорским условима и појединим врстама школа. Тако он приликом отварања неке врсте војне школе на Цетињу 1896. године, обраћајући се њеним предавачима, каже: „Ви сте на моје велико задовољство учили војничку школу у иностранству и ви сте сигурно проникнули да свака земља има своје особине, свог народног генија. Ја ви дакле наређујем да ову овдје сакупљену браћу вашу и ону која ће ову измијенити, подучавате у духу црногорском на све оне допуне вјештине, рада и знања које нова школа исказује; а оставите ми мога Црногорца у оном свом урођеном духу, који је нераздвојив од овог горског завичаја, јер би га све друго збунило и омело у оном позиву за који је Богом и Српством мој драги горштак намијењен.”¹⁹

Свој однос према просвјети књаз Никола је на посредан али врло увјерљив начин изразио у честитки Београдском универзитету поводом његовог оснивања: „Отварање српског Универзитета напредак је и радост подједнако и за вас и за нас. Зраци просвјете који се онакао дивно бејаху почели из Ресаве и Обода расипати, али које густа магла за дуго заклања, разбукташе се ето хвала богу у огњиште наука и вјештина. Послије много мука и жртава, јунаци мача створи-

¹⁶ „Орлић” – Црногорски годишњак за 1870. годину, св. VI Цетиње, 1870, стр. 70.

¹⁷ Просвјета, VIII/1897, св. VI (јун), стр. 375.

¹⁸ Здравница Софији Петровој Мартваго поводом 25-годишњице рада Дјевојачког института на Цетињу, *Полиитички сјиси*, стр. 269.

¹⁹ Говор првој класи организоване редовне војске, *Полиитички сјиси*... стр. 276 и 277.

ше од деспотовине краљевину, а на темељу том јунаци духа створише Универзитет и као што су први задивили свијет јунаштом и прегалаштвом, тако нека и други освоје себи достојно мјесто у концерту својих старијих садругова и усреће свој народ науком, знањем, честитим карактером и правим јунацима духа, а неумрли дух Његоша, Доситеја, Караџића, Даничића, Панчића и других српских великана благосиљаће с неба данашњи свечани за српство дан”²⁰

Дивљења су достојне ријечи којима се књаз обратио црногорским учитељима окупљеним на Скупштини у Подгорици у јесен 1903. године, називајући их дивном четом „представника знања и опитности и Црне Горе духовна снага, попечитељи младих срца која ће те вашим примјером одушевити да куцају за добро, част и величину домовине. Будите здраво радише мисли, ви који се с надом и смјелошћу пустите у плодну борбу потраживања лијепог, у свету задаћу обрађивања младих душа”²¹ То су ријечи које заслужују да се нађу на почасном мјесту сваке педагошке енциклопедије. На њима би му позавидјели и Аристотел и Хегел, а камоли тамо неки „теоретичари педагошке мисли”. Те ријечи је могао да изговори не само човјек који уважава и поштује школу и образовање, већ и човјек високе ерудиције и поетског талента. По овим дубоко људским порукама и схватањима улоге просвјете, по љепоти и дубини педагошке мисли, њему припада почасно мјесто међу класицима педагошке науке. Ово је управо аристотеловско схватање просвјете.

У свечаној пријестаној бесједи поводом проглашења првог Устава Црне Горе 1905. године књаз Никола у први план истиче своју просвјетну политику, па каже: „Народној просвјети, тој зубљи човјечанства, увијек сам поклањао и поклањаћу моју очинску бригу.” Затим то даље конкретизује: „да би имали својих добро спремљених учитеља и свјештеника основао сам Богословско-Учитељску школу на Цетињу... Ове године успостављен је Просвјетни Савјет... Поред знатног повећања броја основних школа, основана је на Цетињу Велика Гимназија; и према потреби стручног школовања за разне гране науке, послато је више питомаца на страну.” При томе, он посебно истиче и „наш велики Женски Институт, гдје младе Црногорке и миле им сестре из сусједних крајева црпе знање и добијају васпитање, које им свјезину и љепоту прољепшава.”²² А међу најважнијим школама он посебно наглашава двије женске радничке школе, у којима се спремају ваљане раднице и добре кутњице, затим помиње: Дјетски

²⁰ Честитка београдском Универзитету поводом његовог оснивања, н. дј. стр. 333

²¹ Одпоздрав црногорским учитељима поводом одржавања њихове Скупштине у Подгорици, н. дј. стр. 331.

²² Пријестона бесједа поводом проглашења Устава, н. дј. стр. 338-354.

Сад на коме дјеца најмлађег узраста путем игре и забаве, добијају потребни им тјелесни и душевни развитак и васпитање.

Књаз, дакле, не само што је посвећивао дужну бригу просвјети, већ се, неспорно, сасвим солидно разумијевао у њене циљеве и задатке. Иако владар с апсолутним овлашћењима, он ипак примјећује да се школа и просвјета не могу успјешно развијати без стваралачке слободе. „Добра је просвјета – каже књаз – али просвјета сама, без сигурности и слободе, била би тек као очи једног узетог тијела”.²³

Своје гледање о узајамној повезаности општег друштвеног и културног напретка књаз Никола је изрекао и поводом отварања Народног позоришта на Цетињу 1910. године. „Са великим душевним задовољством видим, како моја драга земља све сигурније и сигурније корача путем културе и прогреса.”²⁴

На нека конзервативна схватања да ће школа и књига негативно дјеловати на јунаштво Црногораца, књаз Никола одговара: „Књига не неће омлачити. Наша крв, наша јуначка црногорска крв, црпиће у науци и умјетности моћ да су Црногорци још бољи јунаци, него када би остали у свом примитивном стању. Народ је мој бројно мали, али ће морално бити велики, док у једној руци уздржи брус да сабљу оштри, а у другој књигу да се њоме просвјећује”.²⁵ Сабља и књига нигдје нијесу тако лијепо стајале једна покрај друге као у Црној Гори. Ова Николина мисао о „јединству” сабље и књиге касније је на разне начине парафразирана, а нарочито у току НОР-а на течајевима за описмењивање, као, на примјер „С књигом у једној, а пушком у другој руци” и сл. О потреби већег дружења сабље и књиге, односно знања и борбе за слободу, приликом отварања руског кадетског корпуса на Цетињу, тада већ краљ Црне Горе, након што је захвалио „најљубазнијем пријатељу и добротвору” – Руском цару – Никола каже: „Данас се отвара нова школа у Црној Гори. Наши млади синови у њој ће изучавати војну науку за добро и напредак домовине. Радосна срца већ у души видим моје добре и учене младе официре које ће ни дати ова млада школа. Гледам их како из ње излазе усавршени у савременим војним наукама и у исто вријеме оличени у идеалима и осјећањима мога народа. У њима ће моја храбра војска добити поткрепљење, и полет, те ће отаџбина за исту везати још јаче уздање.”²⁶

²³ Исто, стр. 345.

²⁴ Говор приликом отварања Народног позоришта на Цетињу, *Политички сјиси*, стр. 381.

²⁵ Исто.

²⁶ Говор приликом отварања руског кадетског корпуса на Цетињу, н. д. стр.399

Краљ Никола, као просвијећен и mudar владар, знао је да ни у једној области живота и рада нема правога напретка без знања и науке, зато је поред просвјећивања народа, због потреба „борбе непрестне”, посебну пажњу посвећивао школовању и оспособљивању својих официра. Честитајући 1912. године новој класи произведених официра, он каже: „Откад сте чули глас од пушке и бојних труба, од тада сте барјак, наше свето знамење и сјај оружја видјели, ваше су младе душе вазда чезнуле за сабљом, овим украсом витезова. Знање и рад које сте овдје стекли благотворно ће дјеловати на ваше потчињене, но их унесите свјесно у редове моје војске па ћете бити поносни и ви и они, а наша драга постојбина биће чврста и славна”.²⁷

У првом обраћању народу новоослобођених крајева, у Првом балканском рату 1912. године, пошто им је обећао личну и имовинску сигурност и добро судство, краљ Никола посебно наглашава да ће и на том подручју „завести савремено образовање” као основну претпоставку сваког другог напретка.²⁸ И стварно, већ школске 1914/15. године, од 211 основних школа, колико их је тада било у Црној Гори, 63 су се налазиле у новоослобођеним крајевима. Одмах је обновљен рад Пљеваљске гимназије и основане двије нове – у Беранама и Пећи. У Пећи је отворена и Учитељска школа, а вршене су и припреме за отварање пољопривредне школе у Дечанима.²⁹

Посебно импресионира лично ангажовање краља Николе у пословима просвјете. Поред бриге о отварању школа, њиховим кадровским и материјалним потребама, он је и врло присутан у школи. Готово да није било већих школских свечаности на којима није био присутан, каткад и са цијелим дипломатским кором, а готово увијек са члановима владе и другим угледним Црногорцима. И поред свих владарских брига и послова краљ Никола је налазио времена да присуствује испитима у школи, особито матурским,³⁰ као и учитељским скуп-

²⁷ Говор новој класи произведених официра, н. д. стр. 401.

²⁸ Говор црногорском народу поводом присаједињења ослобођених крајева матици земљи, н. д. стр. 424.

²⁹ Видјети наш рад: *Пушеви и сѣранијуицие средње школе*, Унирекс, Никшић 1994.

³⁰ На матурским испитима у Цетињској гимназији 1884. године књаз поред осталих поставља и питања ван наставног плана и програма. „Тако, на примјер, поставља питање једном Црмничанину – коју би вјеру примио ако би морао да се одрекнеш своје, православне. Ученик се дуго отимао да уопште призна одступање од своје вјере, спреман је прије да умре, али кад већ треба да бира између католичанства и мухамеданства, он би прије изабрао посљедње. Исто је одговорио и Херцеговац, уз мотивацију да су Турци ближи православним Србима по јунаштву и уопште по карактеру; али, Бјелопавлић је дао предност католичкој вјери зато што је хришћанска као и православна. Књаз је, недотичући се вјере, такође признао да су Турци јунаци и људи од ријечи ...” (П. А. Ровински н. р. стр. 220).

штинама.³¹ Штавише, понекад је и сам прегледао учитељске реферате припремљене за Скупштину,³² као и матурске радове ученика, стављао своје писмене примједбе,³³ савјетовао се са учитељима, поклањао им своја умјетничка дјела и подстицао их на стваралаштво. Његова књижевна дјела, заједно са дјелима Марка Миљанова, представљала су солидну основу не само за школске програме, већ и за свенародно просвјећивање и морално уздизање. Готово да у то вријеме није било озбиљнијег разговора међу Црногорцима, особито ако се говорило о витештву и јунаштву, а да нијесу цитирани Његош, краљ Никола или Марко Миљанов, а његова „Балканска царица” је тада била не само најгледанија позоришна представа већ и најчитанија књига. Многи људи који нијесу знали читати и писати њоме су се одушевљавали слушајући уз огњиште, на позоришним представама, школским и црквеним скуповима и другим сличним пригодама, научивши је цијелу или у дјеловима напамет. А његова пјесма „Онамо, ’намо” је била незванична химна Црне Горе и политичка платформа оновремених ослободилачких ратова Црногораца. Ријечју, краљ Никола је присутан и активан судионик у укупној просвјетној дјелатности свога доба. За такво понашање према просвјети, поред хтјења, потребно је и њено изванредно познавање, потребна је супериорност која се не састоји, априори, у положају на љествици власти, већ првенствено у личним способностима. Сигуран у себе, краљ Никола је примао у службу, особито за послове просвјете, многе напредне људе, попут Јована Павловића, који су се школовали у европским земљама и под врло различитим политичким утицајима. Снагом свог ауторитета успијевао је да му

³¹ Писац ових редова је био 14 година директор основних и средњих школа у разним мјестима Југославије, и никада није имао прилику ни председника општине да сrete у школи, иако је са многима од њих био добар познаник. Људи су се из неких необјашњивих разлога, напросто, плашили школе, чак и они који су потицали из наше бранше!

³² За сваку учитељску скупштину учитељи су били дужни да поднесу писмене радове о којима је скупштина расправљала. Присуствујући учитељској скупштини 1894. године књаз Никола је, између осталог, рекао: „Црна Гора, Ја и мој Нашљедник бићемо харни данашњем тијелу учитељском које савјесно обдјелава младе гране нашега отечества”. (Окружница Господи учитељима и учитељицама црногорскијех основнијег школа, *Закон, наредбе, ујџисџива и др.* стр. 122. и 123.)

³³ На учитељској скупштини 1888. године – како пише Главно школско надзорништво – „Његово Величанство наш узвишени Господар најмилостивије (је) удостојило Своје подсјете учитељску скупштину” на којој је говорио: о народу, учитељима, школама, школ. омладини и духу, у коме треба да се иста наставља и васпитава за наше потребе и према нашијем околностима. Његов говор, као што сте чули и разумјели, садржи уопште цијело упутство за ваше дужности, које вам је дао наш најбрижљивији Отац – Господар, и којег ће се сваки способан и савјестан учитељ најтачније у свом раду придржавати... Господар је читао и оцјењивао ваше саставе и на њима својеручне примједбе и натписе чинио”.

вјерно служе проводећи, прије свега, његове идеје. Исто тако није се нимало устручавао да и сам прихвата многе њихове идеје које су се односиле на напредак просвјете и културе у Црној Гори.

Наш приказ просвјетне политике краља Николе био би непотпун ако не бисмо указали и на одређене њене слабости.

Од апсолутног господара, какав је, без сумње, био краљ Никола, нереално би и било очекивати неку већу демократичност. Напротив. Све је, пак, требало првенствено да служи основним циљевима његове политике, као и циљевима династије.

Када су крајем XIX и почетком XX вијека у Црну Гору, особито под утицајем омладине која се школовала изван Црне Горе, почеле да продиру и одређене демократске идеје, које су све више прихватили и просвјетни радници, књаз Никола, преко Главног школског надзорништва их упозорава: „Од неког времена примјећује се, да се нека господа учитељи, умјесто озбиљног и корисног рада, баве са којекаквијем писањем у новинама, писањем, које уноси раздор и мржњу међу појединцима. Тим својим нимало оправданим, а још мање кориснијем радом, не само што основној настави не доприносе никакве користи, већ јој, напротив само штете носе, а себе пак понижавају и излажу мржњи и понижавању грађанства”.³⁴

Покушавајући да оправда прокрустову постелу, у коју, по господаревом налогу, покушава смјестити учитеље, Ђура Поповић (главни школски надзорник) у поменутом писму, опомињући оне који пишу по новинама, наставља: „Опијени мржњом с једне и удварањем појединим особама с друге стране, они у томе иду тако далеко, да се озбиљно бојати, е ће се доћи до увјерења, да такви учитељи, такви васпитачи не само што неће повјерени им подмладак моћи васпитавати у духу српске народне мисли, већ ни од ње створити будуће добре и ваљане грађане”. Но, Поповић не остаје само на вербалном упозорењу, већ, призивајући успут ауторитет министра просвјете, изричито пријети и „најстрожије наређује, да се по данас убудуће ману таквог ни мало неоправданог и за наставу недостојног и штетног рада”. Умјесто бављења политиком, односно политичким расправама, он им препоручује: да читају педагошка дјела, пишу угледна предавања, описују своја или околна мјеста, описују старе споменике, народне обичаје и сл.

Књаз је прописивао чак и начин поздрављања у Црној Гори. А када је једном приликом срео учитеља са штапом, узео му је штап, њиме га ударио, бацио и строго му наредио да више не носи штап јер то њему не припада.

³⁴ Писмо Главног школског надзорништва Г. г. Учитељима и учитељицама К. Црногорскијех основнијех школа, *Закон...*, стр. 157-160.

Његов однос према Милану Костићу и неким другим извањцима, који су увелико допринијели развоју просвјете и културе у Црној Гори каткада је био сасвим некоректан.³⁵

Треба иначе напоменути да су у састављању поздравних и других говора, ако не и у писању, књазу Николи помагали многи „извањци”. Када је о образовању ријеч, ту му је нарочито била драгоцјена помоћ Јована Павловића. Међутим, и према њему као и према неким другим „извањцима”, књаз није био довољно коректан, особито када му њихова помоћ није више била потребна. Тако, на примјер, према писању војводе Сима Поповића, Јован Павловић је у почетку био одушевљен Црном Гором и књазом те „прегне радити, стане као из рукава избацивати законе и наредбе. Преузме управу Гимназије и основнијех школа и уложи у отварање нових. Законе и наредбе Књаз му је без ријечи одобравао а предлоге за отварање новијех школа одбија му је до новијех новчанијех прилика. Сувише му препоручи да и данашње расходе смањи смањујући број учитеља. Црногорцу је, рече му, доста да научи читати и писати, а зато му нијесу потребне школе су четири разреда, те може и мање учитеља држати”.³⁶ Затим Поповић сасвим дефетистички закључује: „Сада се Павловић увјерио, да он не може ништа радити и урадити”. Ово, разумије се, није тачно, јер, иако је наилазио на многе сметње и неразумијевања, Јован Павловић је урадио јако пуно за просвјету и културу Црне Горе. Поповић тврди да је Павловића посебно тиштало „што је он као министар издвојен. Сви министри су уједно били чланови државног савјета, гдје се о свим државним питањима говорило и рјешавало. Павловић није имао мјеста у државном савјету”.³⁷ Поповић наводи да је Јован Павловић, разочаран, рекао о књазу Николи и следеће: „Жалосно је стање у Црној Гори. Књаз није оно што се о њему зборило и што смо ми сви раније вјеровали. Он је себичан, самовољан, неискрен, пије много”.³⁸ Иначе, према војводи Поповићу, Павловић је умро на Цетињу „огорчен, незадовољан, дешператан, остављајући породицу без игдје ишта”.³⁹

³⁵ Симо Поповић наводи да је Костић, чак, био и физички нападнут, а да књаз кривца није адекватно казнио. Уз то му је често посјећивао жену док је он био заузет наставом или обиласком школа. (Поповић, С., *Мемоари*, Београд, 1995. стр. 49.

³⁶ Војвода Симо Поповић, *Мемоари*, Цетиње – Подгорица, 1995, страна 697.

³⁷ Исто, страна 697. и 698.

³⁸ Исто.

³⁹ Војвода Симо Поповић је више од 40 година радио у Црној Гори, као блиски сарадник и савјетник књаза Николе. Између осталог, био је једно вријеме министар просвјете. И он се на крају разочарао у краља Николу, а то исто тврди и за Љубу Ненадовића. Но, све ово треба примити са извјесном резервом, јер се ради о мемоарима, а можда и о извјесном политичком разилажењу.

Подаци о развоју образовања у Црној Гори у периоду владавине књаза и краља Николе I Петровића Његоша, с обзиром на старт и услове, заиста су импозантни. Илустрације ради наводимо табеларни преглед развоја основних школа у десетогодишњим размацима.

Шк. година	Број школа	% раста	Бр. ученика	% раста
1833/34.	4	0	73	0
1843/44.	9	1.25	114	56.16
1853/54.	9	0	274	140.35
1863/64.	11	22.22	417	68.82
1873/74.	41	272.72	1744	318.22
1883/84	39	- 5.12	1575	- 10.73
1893/94.	43	10.25	2672	69.65
1903/04.	101	133.88	5301	98.39
1913/14.	143	41.58	11499	116.92

Из табеле се види да се за првих 30 година (1833 – 1863) број школа повећао само за седам, а број ученика за 344, док се за наредних десет година број школа повећао за 30, а број ученика за 1671. Међутим, у вријеме босанско херцеговачког устанка и ослободилачких ратова Србије и Црне Горе, Црна Гора је јако много економски исцрпљена, те иако је територијално више него удвостручена, а од завршетка рата прошло пет година, школске 1883/84. године број школа се у односу на школску 1873/74. годину смањило за три а број ученика за 169. У наредних десет година број школа се незнатно (за четири) повећао, док је број ученика порастао за 1097, што је, с обзиром на територијално проширење, доста скромно. До значајног повећања броја основних школа и броја ученика долази тек на преласку из XIX у XX вијек, да би се та тенденција наставила све до окупације Црне Горе 1916. године.

Послије балканских ратова стање се доста брзо побољшало, тако да школске 1914/15. у Црној Гори ради 211 основних школа са 366 учитеља и 18195 ученика.⁴⁰

У вријеме Николиног доласка на црногорски пријесто у Црној Гори није постојала ни једна средња школа, а на крају његове владавине, не рачунајући занатске и војне школе, било их је 10:6 гимназија (Цетиње, Пљевља, Подгорица, Никшић, Беране и Пећ) и 4 стручне школе (Богословско-учитељска, Дјевојачки институт, Учитељска школа и Пољопривредна школа). То данас и не изгледа

⁴⁰ „Глас Црногорца” број 19/915.

тако пуно, али не треба заборавити на услове у којима је то остварено. При оснивању школа у Црној Гори требало је савладати многе тешкоће „које су непознате у другом свијету... као што код нас сваки напредак скупље стаје него код другог свијета”, јер „нас је проклето сусједство са Турском осудило на вјечну крваву борбу за свој опстанак и да поред те борбе није било ни помишљати на друго што. Ко то зна тај неће осуђивати Црну Гору што у њој нема гимназија, реалка и универзитета, што нема музеја и библиотека... Ко то зна тај има разлога да се чуди откуд још да се нађе у Црној Гори, понека појатица па и кућица... понека основна школица”.⁴¹ А краљ Никола је, поред учињеног, на све стране тражио помоћ за оснивање више или високе школе у Црној Гори, али једноставно за то, будући да помоћ није добио, није имао могућности.

Однос према образовању се не исказује само бројем отворених школа, већ првенствено бригом о њима. Одмах по доношењу првог Закона о основним школама у Црној Гори (1884) Главно школско надзорништво „у име Његовог Височанства Господара” издаје строгу наредбу племенским капетанима да до почетка наредне школске године (1884/85) сврше сљедеће послове: „1) Да школско здање у вашем племену у најбољи могући ред поставите и до реченог дана набавите све оне ствари, које школи потребују, као: довољан број банкова, да дјеца могу удобно сиђети, школску велику таблу црно обојену, орман под кључем за спремање школских ствари, за учитеља сто и столицу; пећ за гријање школе и, ако је икако могуће, један сахат. 2) Постараћете се, да учитељев стан уредите и са уобичајеним потребама снабдијете, као и школу. 3)...Да се потребни школски огријев принесе најдаље до 15 Септембра, како за школу, тако и за учитељев стан.”⁴² У истом писму племенским капетанима се јавља „да је Његово Височанство Господар полажући озбиљну бригу и старање о народнијем школама, уздигао дворазредне школе на троразредне, и наредио је, да се из државне касе снабдеју потребним школским училима оне школе, које у том оскудијевају”.⁴³

Иако је располагала крајње оскудним финансијским средствима, црногорска влада је улагала велике напоре за побољшање материјалног положаја школе и просвјетних радника, као и за кадровско оспособљавање школа. Тако је 1897. године донесен Закон о увођењу плата наставника средњијех и основнијех школа.⁴⁴ Тим поводом Андрија Јовићевић одушевљено пише: „...донесе нам нову радост,

⁴¹ „Глас Црногорца”, од седмог фебруара 1881. године, Цетиње бр. 6 стр. 1.

⁴² Писмо Главног школског надзорништва Господи Капетанима, *Закопи, уредбе, ујџиштва* и др, Цетиње 1902. године, стр. 52. и 53.

⁴³ Исто, стр. 52. и 53.

⁴⁴ Господи учитељима и учитељицама црногорскијех основнијех школа, К. Ц. Главно надзорништво број 2030. од 12. новембра 1897. године, *Закопи, наредбе, ујџиштва* и др., страна 148.

коју смо с правом изгледали; донесе нашем позиву безбједност, нашем труду пристојну награду; донесе нам сталне плате и повишице; донесе нам пензију, да се не бисмо у старости мучили. Заиста овај Закон донесе нам много: он нас усрећи, узвиси, постави на поуздане ноге, осигура нашу старост; донесе нам велику али заслужну награду за наш толики и такви издржљиви рад”.⁴⁵

Сличне ријечи поводом доношења поменутог Закона упутио је учитељима и главни школски надзорник: „Труд и успјех свакојега учитеља биће праведно награђен унапређивањем из нижег у виши ред”. Затим додаје – „Очекује се од вас, да ћете сада још са вишом вољом предати се својему раду”.⁴⁶

Учитељи су и даље, поред државне плате, имали право на бесплатан стан, огријев и башту. Да би ово право и остварили, Главно надзорништво пише окружним судовима, обавјештавајући их да „не може постојати ни једна школа, гдје општина не би хтјела или не би у стању била ове потребе подмирити”, па захтјева од нахијске управе да га одмах извјести „које школе имају уредно све оне потребе, а које немају и зашто немају”.⁴⁷

Осамдесетих година, када се постепено стабилизују економске прилике у Црној Гори, почиње и већа брига о учитељском кадру. Како су учитељи најчешће били „извањци” који су нерадо дуже времена остајали у Црној Гори, а домаћих учитеља није било у потребном броју, то је, заслугом министра просвјете Јована Поповића, 1878. године обновљен рад Богословско учитељске школе. Четири године касније, када су пристигли нови школовани учитељи, министарство просвјете упозорава „учитеље и учитељице црногорских основних школа, да сваки који не мисли дати оставку на дужност... спреми се да полаже испит за учитељско оспособљавање”.⁴⁸

У марту 1889. године, опет заслугом министра Павловића, почео је да излази лист „Просвјета”, нека врста службеног листа Митрополије и Министарства просвјете, али и први лист просвјетних радника Црне Горе.

Умјесто коментара и указивања на значај „Просвјете”, овдје дајемо опширнији извод из занимљивог писма Главног школског надзорништва упућеног учитељима поводом најаве „Просвјете”. „Потреба је Митрополији Црногорској као и Министарству Просвјете и свјештенству и учитељству нашем, да имају у земљи свој лист... Да ће такав лист, ваљано и пажљиво уређиван, добро доћи цијелој на-

⁴⁵ Јовићевић, А., *Учитељски йоложај*, Просвјета број 101. за 1900. годину, страна 316.

⁴⁶ Господи учитељима и учитељицама црногорскијех основнијех школа, К. Ц. Главно надзорништво, број 2030. од 12. новембра 1897. године, *Закони, наредбе, ујучиштва* и др., страна 148.

⁴⁷ К. Ц., Окружнијем судовима, Главно надзорништво бр. 2036. од 22. децембра 1897. године, *Закони...* страна 150.

⁴⁸ Поповић, П., н. р., страна 138.

шој земљи и народу, ласно је увидјети већ по томе што је свака радња, која служи правијем интересима цркве и школе, вазда добродошла земљи и народу...

'Просвјета' ће бити службени лист Митрополије Црногорске и Министарства Просвјете, а биће подијељен на двоје: на службени дио, у којем се доносе закони, наредбе, правила, упутства, расписи и опште сва значајна саопштења Митрополије Црногорске и књ. Министарства Просвјете и на неслужбени дио који ће доносити поучне, популарно писане чланке из свих струка просвјете, нарочито пак из предмета, који се тичу цркве и религиозног морала, школе, наставе и васпитања. При томе ће се особито пазити, да се вазда на уму имају наше домаће прилике и да се у претрес узимају питања, која за нас у Црној Гори имају свакидашњи живи интерес.

Иако ће 'Просвјета' бити службени лист... неће то ни мало сметати нашијем свештеницима и учитељима, да у интересу цркве и школе, а у оквиру програма овога листа, са својим мислима и приједлозима у овоме листу на сарадњу ступе."

Цитирану најаву „Просвјете” главни школски надзорник је проследио учитељима уз сљедеће напомене: „Са овим пак обзнањујем вас, господо учитељи (-љице) да ће се почињући од ове школске године, износити на јавност у истом листу, сви ревизорски извјештаји о свакој појединој школи и о свијем учитељима (-љицама), тако и вршењу дужности наспрам школе господе капетана и мјеснијех школскијех надзорника. Тако исто износиће се на јавност и то како се народ односи на спрам школе и учитеља и о утицају другијех главара на исту – гдје тога буде.

Најсавјесније и најтачније пазиће се, да оцјене буду непристрасне и праведне а сви подаци и догађаји за оцјену истинити, као што се и досле тако радило... Из свега овога лако вам је видјети, да је моја главна намјера, поред некијех који су досле јако рамали у својој дужности и лабаво је вршили, предупредити и опоменути све вас уопште док је још на вријеме да свагда будете будни и свјесни своје дужности... Ствар је, као што видите, веома замашна и тиче се не само ваше части и личног интереса, него и достојанства цјелокупног учитељства црногорског, које треба у првом реду да се ухвати у напредно просвјетно коло српскијех а к томе и свјетскијех учитеља. Ово захтјева од вас углед и будућност наше миле домовине, као и пријека потреба нашега народа...

Лист овај, као званични црквено-школски орган, дужан је сваки учитељ примати и на њега се претплатити...⁴⁹

Основно образовање временом постаје све квалитетније. Илустрације ради наводимо Наставни план из 1902. године, из кога се види да је тадашња основна школа, по структури наставног плана, била сасвим комплетна.

⁴⁹ Прије стотину година сваки просвјетни радник у Црној Гори био је обавезан да се претплати бар на три педагошка листа или часописа.

Ред. бр	Наставни предмети	I	II	III	IV
I	Вјеронаука	2	2	2	2
II	Српски језик	13	10	7	5
III	Словенски језик	-	1	1	1
IV	Рачун	5	5	3	3
V	Геометрија	-	-	1	1
VI	Земљопис	1	1	2	3
VII	Српска историја	-	-	2	2
VIII	Позн. и њег. човјеч. тијела	1	1	1	1
IX	Природопис	-	1	2	3
X	Краснопис	-	1	1	1
XI	Цртање	1	1	1	1
XII	Пјевање	1	1	1	1
XIII	Гимнаст. и војн. вјежбање	1	1	1	1
		25	25	25	25
XIV	Руч. рад и кућ. у жен.школ.	2	3	4	4

У програмским задацима основне школе стоји и сљедеће:

„Сви уопште образовани људи и народи држе, да боља будућност припада онијем народима, у којег су боље и напредније школе и да напредак и будућност сваког народа зависи понајвише од школа, у којима се младеж васпитава. Зато је и задатак основне школе велик. Од ње се захтијева да многе и разноврсне племените послове врши”. Затим се наставља: „Главни је задатак основне школе добро васпитање младежи, сагласно с природом дјече, правилно, складно и постепено развијање тјелеснијех и друштвенијех снага дјетета...”

Усљед овога дужан је сваки учитељ обраћати најозбиљнију пажњу на то да њихови ученици... теже за свијем онијем што је у животу добро, поштено, опште корисно и племенито а да презиру све што је неваљало и непоштено... По овом плану задатак школе не састоји се у учењу него у васпитању тј. народна школа треба да буде више васпиталиште него училиште.”⁵⁰

Прије владавине краља Николе у Црној Гори нијесу постојале посебне институције које би водиле бригу о образовању, већ су то чиниле саме школе и владар. А у доба његове владавине основане су све неопходне школске институције: Школско надзорништво (1862), Министарство просвјете, Школска комисија (1894), Просвјетни савјет (1905) и др. У његово доба донесено је 12 за-

⁵⁰ *Закопи, наредбе, ујујсџива* и др. са Наставним планом за основне школе у Књажевини Црној Гори, Цетиње 1902, стр. 270. и 271.

кона⁵¹ којима су регулисани односи у школи и образовању, а прије њега их у Црној Гори уопште није било.

Као што се из изложеног види, и поред извјесних слабости, краљ Никола се заиста свестрано ангажовао на проблемима просвјете у Црној Гори, како развојним, тако и што је особито важно, материјалним, кадровским и другим њеним проблемима. Једноставно речено, врло је риједак случај да један монарх буде врло mudar државник, способан командант, даровит пјесник и велики народни просвјетитељ, какав је био Никола I Петровић Његош. И поред свих невоља које су је пратиле, Црна Гора је имала срећу да су њени владари: Свети Петар Цетињски, Његош и краљ Никола били врло способни људи, који су упркос свим тешкоћама, успјели да значајно унаприједи њен привредни и укупни друштвени и културни развитак.

Miloš STAROVLAH

KING NIKOLA'S EDUCATIONAL POLITICS

Summary

During a long period of time, while being on throne of Montenegro, king Nikola I Petrović expressed enormous interests and big care about the development of education in Montenegro. Records about educational development in his period, are really impressive. The number of students in primary schools was multiplied more than 30 times. Before he was voted king, high schools did not exist in Montenegro, but at the end of his ruling there were, not including military and works choools, ten – six gymnaziums

⁵¹ Донијети су сљедећи закони:

1. Школски законик (1870),
2. Закон о општој школској дужности у Књажевини Црној Гори (1879),
3. Закон о народним школама у Књажевини Црној Гори (1884),
4. Школски закон за ученике гимназије (1885),
5. Устав Женског цетињског института (1885),
6. Закон о устројству Богословско – Учитељске школе (1887),
7. Закон о устројству гимназија у Књажевини Црној Гори (1890),
8. Закон о уређењу плата наставника средњих и основних школа (1897),
9. Закон о уређењу просвјетног савјета (1905),
10. Закон о уређењу надзора над основним школама у Књажевини Црној Гори (1905),
11. Закон о народним школама у Књажевини Црној Гори (1907),
12. Закон о измјенама и допунама Закона о народним школама (1914).

and four tech schools. Before he came aboard there was not any particular institution responsible for educational problems, there also was not any legal rules about it.

In his time all institutional segments of education were made (School board surveillance, Ministry of education, School commission and Board of Education) and 12 laws concerning education. A very impressive fact is that he was personally involved in educational business.

Besides taking care about school opening and employees, he personally participated in almost every bigger school event, personally participated in almost every bigger school event, sometimes joined by the whole diplomatic core.

Beside his political obligations he attended graduating exams, school parliaments, edited teachers' programs spoke with them and also gave them his works. King Nikola was literally an active factor of total education in his time. To be able to do all this it takes a lot more than just good will, it takes a lot of educational ability and superiority that he had not because he was king but because he had a lot of personal competence.

